

**VIKTORIAN DAVRI INGLIZ ADABIYOTIDA
KUNDALIK JANRI ADABIY VOSITA SIFATIDA**

*Muxammedova Xulkar Eliboyevna, O'zbekiston davlat jahon
tillari universiteti dotsenti (PhD)*

**THE DIARY AS A LITERARY MEDIA IN
VICTORIAN ERA ENGLISH LITERATURE**

*Muxammedova Xulkar Eliboyevna, Uzbekistan State world
languages university associate professor, (PhD)*

**ДНЕВНИК КАК ЛИТЕРАТУРНОЕ СРЕДСТВО
ВИКТОРИАНСКОЙ ЭПОХИ АНГЛИЙСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ**

*Мухаммедова Хулкар Элибоевна, Узбекский государственный
университет мировых языков доцент (PhD)*



<https://orcid.org/0009-0003-5002-625X>

e-mail:

hulkar_m@yahoo.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr viktorian ingliz adabiyoti kontekstida kundalik vosita sifatida tahlilga tortilgan. Kundalik ingliz adabiyoti adibalari nasrida eng ko'p uchraydigan vositadir. U ingliz adibalarining asarlarida eng ko'p foydalanilgan usul hamdir. Viktorian adibalarini tashkil etgan opa-singil Brontelar, E.Gaskell, M.Olifant, J.Eliotlar asarlarida kundalik viktorian kontekstni o'zida aks ettirgan manba hisoblanadi.

Tayanch so'zlar: viktorian, ingliz, manba, asar, an'ana, obraz, kundalik.

Abstract: This article analyzes the diary as a tool in the context of nineteenth-century Victorian English literature. Diary in English literature is the most common medium in literary prose. It is also the most used method in the works of English writers. The Bronte sisters, E.Gaskell, M.Oliphant, and J.Eliot, who formed the Victorian writers, are the sources that reflect the diary of Victorian context.

Key words: victorian, english, source, novel, tradition, image, diary.

Аннотация: В данной статье дневник анализируется как инструмент в контексте викторианской английской литературы XIX века. Дневниковая английская литература является наиболее распространенным средством литературной прозы. Это также наиболее часто используемый метод в произведениях английских писателей. Источниками, отражающими дневниковый викторианский контекст, являются сестры Бронте — Э.Гаскелл, М.Олифант и Дж.Элиот, сформировавшие викторианские писатели.

Ключевые слова: викторианский, английский, роман, источник, традиция, образ, дневник.

KIRISH. Jahon adabiyotida kundalik ko'plab asarlarda uchraydi. Kundalik hayotni o'zida aks ettirgan bunday manbalarda yozuvchi o'zi guvoh bo'lgan voqealarni aks ettiradi. Ingliz adabiyoti tarixida yirik davrni qamrab olgan XIX asr qirolicha Viktoriya nomi bilan uzviy bog'liqdir. Mazkur davrda ijod qilgan qator yozuvchilar asarlarida

kundalik biografik manba bo'la olganligini kuzatish mumkin. Viktorian davrning mashhur adibalari bo'lgan opa-singil Brontelar fenomeni bugungi kungacha dunyo tadqiqotchilari tomonidan o'rganilib kelinmoqda. Brontelar ijodi bo'yicha qilingan ilmiy tadqiqotlarning ham salmog'i ham kattadir. Opa-singil Brontelarning ikkinchisi bo'lgan

Emili Bronte ijodini “Wuthering Heights” – “Momaqaldiraq dovoni” asari bezab turadi. Adibaning mazkur asari 1847-yilda “Ellis Bell” taxallusi ostida nashr etildi. Asarda asosiy vosita bo‘lgan kundalik muallifi 3 ta ism bilan qayd etiladi. Bu Kesirin Ernshov, Kesirin Hitklif va Kesirin Lintondir. O‘z davrida asarning salbiy baholanishiga viktorian ingliz oilasini yorqin kolliziyada aks ettirilgani va oila boshlig‘ining ibrat olgulik tomoni mavjud emasligi sabab bo‘lgan edi. Shunga qaramay inglizabon mamlakatlar kitobxonlari tomonidan asar ijobiy baholandi. Amerikalik tanqidchilar adibaning yuksak mahorati asarda tasvirlangan voqea original syujet asosida yaratilganligida ko‘rinadi deb hisoblashdi.

ADABIYOTLAR TAHLIL VA METODOLOGIYA. Viktorian davri romanisti B.M.Proskurnin fikriga ko‘ra: “Viktorian davri romani (umuman olganda esa, shu janrning o‘zi) boshidanoq ikkita dialektik tamoyilga asoslanadi: ya‘ni hayotni ko‘p tomondan ko‘rsatishga harakat qilish (umumiy yaxlitlik) va ma‘lum bir sohaga alohida e‘tibor qaratish (alohida olib qarash)”[5]. Tipologik metodga asoslanib, viktorian kontekstida ochib berilgan “Momaqaldiraq dovoni” ikkita dialektik tamoyilni o‘zida qamrab oladi. Opa-singil Brontelar hayotiga oid voqea kundalik vositasida bayon etilsa, ikkinchi tarafdin viktorin davr aqidalari va yashash tarzi ham o‘z aksini topadi. Emili Bronte ijodini biografik metod asosida tahlil qilgan ingliz adabiyotshunoslari adibaning hayotni qayg‘uli tasvirlar orqali ifoda qilganligiga e‘tibor qaratishgan. Asarda ichkilik illatini qahramon taqdiridagi fojea sababchisi sifatida ko‘rsatishi uni qattiq tanqid qiishlariga sabab bo‘ldi[2]. XX asrning o‘rtalariga kelib amerika tanqidchilari adibaning inglizona syujet yarata olganligi va obrazlarni jonli tasvirlay olganligini yuqori baholashdi. Kundalik vositasida hikoya qilingan asar Momaqaldiraq dovonida joylashgan uy va uning tarixini aks ettiradi. Adabiyotshunoslik termnlarining ruscha-o‘zbekcha lug‘atida “kundalik bu badiiy asar shakllaridan biri bo‘lib, yozuvchining o‘zi qatnashgan hayotiy voqealarni, uning fikr-mulohazalari va ichki kechinmalarini aks ettiruvchi xotiranoma yoki xotira daftaridir”[3]. Adabiyotshunos D.Quronovning “Adabiyotshunoslik atamalarining lug‘ati”da esa kundalik ko‘rgan-kechirgan voqealarni kunma-kun sanasini qayd etgan holda yozib borish va buni amalga oshirgan rivoya shaklidir. Kundalikning

muhim xususiyati shundaki u birovlarining o‘qishi uchun mo‘ljallanmaydi, ular muallifning o‘zi uchun yoziladi[6]. Mana shu xususiyatlari tufayli yozuvchilar yuritgan kundalik biografik yo‘nalishdagi tadqiqotlar uchun beqiyos manba vazifasini o‘taydi.

1966-yilda M.Villining “Bronte: Momaqaldiraq dovoni” nomli monografiyasi nashr etildi. Monografiya Bronte romanining nashr etilish tarixini yoritishdan boshlanadi. M.Villi romanni turli aspektda tahlil qiladi. U tahlilda biografik omillar asar yaratishida katta ahamiyat kasb etishini, Emili mahorat bilan yaratgan xarakterlar va ularning xatti-harakatlari hayotiyiligini ta‘kidlaydi[10].

Inglizabon tadqiqotchilar opa-singil Brontelarning ijodiga bir adabiy hodisa sifatida yondashib, ularni bir-biriga qiyoslab tahlil qilishida ko‘rinadi. Bu izlanishlarda Brontelar iste‘dodini tan olmay, ulardagi tabiiy iqtidor faqat bittasiga tegishli bo‘lganligini ko‘rsatish va isbotlab berish asosiy maqsad bo‘lgan. V.Vulf Emili Bronte iste‘dodi borasida S.Dobell bildirgan fikrga qo‘shilmaydi. Uning fikricha: “Momaqaldiraq dovoni” asari “Jeyn Eyr”ga qaraganda murakkab, adibaning uslubi ana shu asar murakkabligida ko‘rinadi. Bu esa Emili Sharlottaga qaraganda iste‘dodliroq adiba bo‘lganligini ko‘rsatadi”[8].

Fikrimizga ko‘ra, Emili Bronte ijodini alohida tahlilga tortgan adabiyotshunoslar juda kamchilikni tashkil etadi. Emili Bronte ijodi hamisha opa-singillari bilan birgalikda tahlil qilingani ularni adabiyotda uchlik fenomeni yaratilganligini isbotlaydi.

MUHOKAMA. Emili Bronte yaratgan “Momaqaldiraq dovoni” asarida kundalik asar syujetida asosiy vositadir. Adiba voqea-hodisalarni kundalik orqali bayon etadi. Asar boshlanishida kirib kelgan janob Lokvud katta yer sohibi bo‘lgan janob Xitklifning qo‘pol muomalasi, qolaversa uning g‘alati ekanligiga duch keladi. Janob Lokvud u bilan gaplashishga qanchalik urinmasin u suhbatga ro‘yxushlik bermaydi. Bir kechaga uyida qolgan janob Lokvud qo‘liga tushgan kundalik uy sohibining g‘alatiligini va uy bilan bog‘liq ko‘plab voqealarni bayon etadi. Kundalikni o‘qir ekan, har bir sahifada katta va kichik harflar bilan Kesirin Ernshov, Kesirin Hitklif, Kesirin Linton ismlarining yozilganligi janob Lokvudni ajablantiradi. Kundalik biroz eskirgan bo‘lishiga qaramay, uni yozgan

muallif nechog'liq voqealarni teran tasvirlay olishi uni nozik did sohibi bo'lganligidan dalolat berardi.

Kundalikda "Momaqaldiroq dovoni" uy tasviriga ham keng e'tibor qaratiladi. Asarning ilk sahifalari kitobxonda qiziqish uyg'otmaydi. Unda hatto muallifning nozik his-tuyg'ulari ham qahramonlarda yaqqol aks etmaydi. Asarda tasvirlangan obrazlarda haqiqiy oqsuyak inglizlarga xos tabiat, fe'l-atvor ko'zga tashlanadi. Londonga ish bilan borgan janob Ernshovning uyga bolakay bilan qaytishi va uni o'z farzandi sifatida oilasiga qabul qilishi ibrat olgulik jihatdir. Janob Ernshovning begona bolani oilasiga qabul qilishida oila a'zolarining e'tiroz bildirmasligi esa, uning qattiqqo'l ota ekanligini namoyon qiladi. Faqat yillar o'tib oiladagi ikki og'il – Hitklif va Hindli o'rtasida katta nizoning kelib chiqishi natijasida oilaning darz ketganligi ma'lum bo'ladi. Kundalikda bayon etilgan voqealar yillar kesimida hikoya qilinadi. Uydan tortib keng dalalar tasviriga, manzaraning kichik detallariga keng e'tibor qaratilgan. Kundalikda tasvirlangan obrazlarda ingliz tabiatini namoyon qiluvchi xarakter aks etadi. Xatti-harakatlar orqali obrazning ochib berilishi kuzatiladi. Emili Brontening romani nafaqat tanqidchilarning, balki Sharlotta Brontening ham e'tirozini uyg'otdi. 1850-yilda Sh.Bronte romanga yozgan tanqidiy taqrizda u katta mahorat bilan shimoliy Angliya tabiatini, hissiyotga boy kuchli xarakterlar yaratilganligini ham aytib o'tadi. Biroq u singlisining tasvirlash mahoratiga to'xtalib: "Uning tasavvuri quvonchga qaraganda ancha qayg'uli, xushchaqchaq kayfiyatga qaraganda ancha kuchli va shiddatli" ekanligiga urg'u beradi[1]. Emili Bronte xarakterlari Sharlotta Bronte nigohida ancha tushunarsiz ravishda talqin etiladi: "*Xitklif, Ernsho, Ketrin kabi xarakterlar ajratib ko'rsatilgan. Bunday personajlarni yaratib u o'zi nima qilganini tushunmagan – it wrought creations like heatkliff, like Earnshow, like Catherine. Having formed these beings she didn't know what she had done*"[1].

Adabiyotshunos R.Cheyz "Jeyn Eyr" va "Momaqaldiroq dovoni" romanlari poetikasini o'rganadi. Ikki romanni qiyosiy tahlil qilgan R.Cheyz Xitklif va Rochester obrazlarining o'xshash tomonlari haqida to'xtaladi. Ikkala obrazda qahr va sirlilik mujassam bo'lgan. "Jeyn Eyr"da Rochester rafiqasi haqidagi sir adiba tomonidan ochib berilsa, "Momaqaldiroq dovoni"da qochib ketgan Xitklif qanday va qayerda boyib ketganligi, uning qanday

sharoitda yashaganligi Emili tomonidan ochib berilmagan.

S.Stivenson Emili va Enn Bronte romanlari tahlili orqali ularning uslubiy o'ziga xosligini o'rganishga harakat qiladi. Uning tadqiqotida "Momaqaldiroq dovoni" va "Agnes Grey" va "Uayldfell Xollik notanish" romanlaridan olingan turli parchalar tahlilga tortilgan.

M.Shorter esa E.Bronte "Momaqaldiroq dovoni"da ifoda etgan badiiy tasvir vositalarini tahlil qiladi. Tadqiqotchining fikricha, E.Bronte romanda tuyg'ular ta'sirchanligini kuchaytirish maqsadida, qahramonlarini tabiat, hayvonlar, olov bilan majoziy tarzda qiyoslaydi: "Inson tuyg'ularini kuchaytirish uchun Emili Bronte hayvon va hayot elementlari bo'lgan olov, suv, shamol bilan juda kuchli qiyoslaydi"[7]. D.Van Gent E.Bronte asaridagi oyna obrazini ajratib ko'rsatadi [9] va uni roman misolida tahlilga tortadi.

R.Makkibben esa "Momaqaldiroq dovonida kitob tasviri" nomli maqolasida romanda tasvirlangan kitob mutolaasiga e'tibor qaratadi[4]. Aynan kitob mutolaasi romanda qanday ahamiyat kasb etishini ochib berishga urinadi. Uning fikriga ko'ra, E.Bronte bu orqali kitob obrazining muhimligini ko'rsatishga harakat qiladi. Asar boshlanishida Ketrin Ernshovning kutubxonasi va uning kundaligi tasviri juda yaxshi tasvirlangan. Kundalik qaydlarida Nelli Din Ketrin kutubxonadagi kitoblarning ko'pchiligini o'qiganligini ta'kidlagan fikrlar uchraydi. Maqola muallifi roman syujetidagi qarama-qarshi bo'lgan Xitklif va Edgar Linton obrazlarini "Momaqaldiroq dovoni" va "Chug'urchuq qo'rg'oni" misolida ochib beradi.

XULOSA. Viktorian kontekstida ifoda etilgan asar bir qancha salbiy xususiyatlarni ochib berishi bilan xarakterlanadi. Tasvirlangan asosiy qahramonlarda viktorian tamoyillarning o'zgarib boshlaganligigiga e'tibor qaratiladi. Kundalikda aks etgan Kesirinning uch nom bilan qayd etilishi kitobxon e'tiborini o'ziga jalb eta oladi. Asar voqealari Kesirin atrofida sodir bo'lib, bitta syujet chizig'ida namoyon bo'lishi kuzatiladi. Bosh obrazlarning taqdirini bitta rakursga jamlay olgan adiba o'zi guvoh bo'lgan inson taqdirni hikoya qiladi. Adiba tasvirlagan Angliyaning sovuq, biroq, maftunkor manzarasida yorqin obrazlarning portretlari, qolaversa ularning ichki dunyosida tug'yon urgan nozik tuyg'ular ko'zga tashlanadi.

Reallik tarafdori bo'lgan Emili Bronte o'z asarida aynan shu sifatni saqlab qoldi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bronte Ch. Wuthering Heights. Critics on Charlotte and Emily Bronte. ed. by J. O'Neill. – London: Routledge, 1968. – 420 p.
2. Drue F. Charlotte Bronte as a critic of Wuthering Heights. – London: Macmillan, 1996. – 250 p.
3. Hatamov N, B.Sarimsoqov. Adabiyotshunoslik termnlarning ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. Toshkent: O'qituvchi, 1979. – 350 b.
4. Mc. Kibben R.C. The Image of the book in Wuthering Heights. The Brontes. A Collection. 1984. – 220 p.
5. Проскурнин Б.М. Английский Политический роман XIX века: Очерки генезиса и эволюции. – Пермь: Изд-во пермского университета, 2000. – 250 с.
6. Quronov D. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 340 b.
7. Shorer M. The Metaphors in Wuthering Heights. Critics on Charlotte and Emily. – London: Fourth Estate, 1997. – 180 p.
8. The Brontes: A Collection. – London: Cambridge University Press, 2001. – 310 p.
9. Van Ghent D. The Window Image in Wuthering Heights. Critics on Charlotte and Emily. – New York: Norton, 1998. – 210 p.
10. Willy M. Bronte: Wuthering Heights. – London: Fourth Estate, 1996. – 450 p.

